
ANTONI MARTÍ MONTERDE

**IRONIES DE L'ASSAIG
ORS, PLA, FUSTER:
HISTÒRIA INTEL·LECTUAL
DE L'ADHESIÓ INCOMPLETA**

Per a començar a reflexionar sobre el paper de la ironia en l'assaig, pot ser un bon punt de partida una de les sempre interessants reflexions sobre el gènere que Joan Fuster (1965: 9) tenia per costum regalar cada cop que en preparava un recull, rescatats de la calaixera o de l'hemeroteca:

D'això que jo escric —proses divagatòries de tímida especulació, oscil·lants entre la ironia i la bona fe—, els experts solen dir-ne «assaigs».

Com sempre, la reflexió de Fuster resulta molt significativa com a autopercepció en un instant d'interrupció d'escriptura que, en aquesta inflexió que consisteix a donar a impremta unes pàgines, realitza una apòstrof que s'adreça tant al lector com, segurament, també a ell mateix, descrivint el marc del que llegirem. «C'est icy un livre de bonne foy, lecteur», sembla afirmar amb Montaigne, i evidentment és en l'actitud dels *Essais* que s'empara la reflexió fusteriana, amb tot el que això comporta, amb una picada d'ull al lector que se sap lector montaignià, i per tant sap que la qüestió de la bona fe és, precisament, una ironia assagística més. Però ara interessa més remarcar que la ironia i aquesta bona fe són constitutives de l'actitud d'escriptura, definidores del gènere tal com se'ns planteja. Amb aquesta consideració Fuster aconsegueix posicionar-se quant a la ironia mateixa, que no podrà ser considerada com un recurs, sinó com alguna cosa que forneix l'escriptura sabent que la voluntat d'estil ho és, efectivament, d'estil, però també és voluntat. La retoricitat de la ironia no queda negada, sinó integrada en el discurs de manera consubstancial a la seva naturalesa

ineludiblement tropològica, i aquesta integració serà fonamental per a entendre quin és el paper de la ironia en l'assaig.

Ironia: «adhesió (intel·lectual) incompleta». En l'assaig català contemporani la ironia s'ha mogut en el marc establert per un «terrible voluptuós de les definicions», Eugeni d'Ors (1996: 708), en primer terme, i Josep Pla i Joan Fuster; en canvi, la reflexió crítica sobre la ironia en la literatura catalana parteix gairebé sempre de la perspectiva planiana, de vegades sense recordar l'ascendència orsiana, sense establir lligams amb altres tradicions i freqüentment negligint la importància de camps afins a la ironia que, en el cas de Fuster, resulten ineludibles. No és del tot sorprenent que s'hagi donat aquest fet; al capdavant, potser sense l'empordanès i el suecà segurament la definició orsiana hauria estat oblidada, atesa la fortuna dels papers on va ser formulada. Per això, cal considerar com un dels moments clau en la història de la ironia en la literatura catalana contemporània el dia que Joan Fuster va robar —no hi ha errata, no hi falta cap *t*— els fascicles del *Glosari* de Xènius. «El seu és l'únic llibre que he robat en la meua vida; no diré on, però allà on era tampoc no li feia falta a ningú» (Sòria 1992: 7), segons explicava el mateix Fuster en una entrevista amb una discreció molt assenyada ateses les circumstàncies de «la batalla de València», per bé que el lloc en qüestió ja havia estat desvelat públicament ja feia anys per Pla, en l'*homenot* que li va dedicar, confegit a partir de les notes autobiogràfiques que el mateix Fuster (1997: 274) li havia fet arribar en 1962 en amable resposta a la seva no menys amable petició:

El primer autor «català» que caigué a les meves mans va ser l'Ors: una edició en fascicles del *Glosari*, que vaig robar a la biblioteca de «Lo Rat Penat». L'Ors em va enlluernar. Les meves lectures habituals —castellanes— havien acabat per despertar-me una certa aprensió davant la mentalitat carpetoverònica: els homes del 98 i Ortega i la seva mitologia castellana m'eren bastant «incòmodes». Els senyor Ors i el seu mediterraneisme tòpic, el seu afrancesament bàsic, la seva afectació «divuitesca», el seu antiromanticisme, em resultaven prou més seductors. Era, naturalment, l'Ors català: l'Ors que aleshores col·laborava a *Arriba* em semblava una lamentable degeneració barroca, divertida i trista al mateix temps. D'altra banda, dins la pròpia llengua, Xènius em va fer la impressió de la perfecta «normalitat cultural». Insisteixo: no coneixia gairebé res de la literatura contemporània del Principat, i de les Illes —ni Maragall, ni Costa, ni Carner, ni Riba. I la producció «valenciana» se m'apareixia tan viciada de provincianisme, que la superficialitat brillant de l'Ors hi contrastava fins a un extrem al·lucinant.

Pla, que es permet realitzar ben poques modificacions a aquest fragment de l'autorretrat per a convertir-lo en el seu «homenot» —canvia *Arriba* per «diaris aber-

rants» (Pla 1985: 370), i poca cosa més—, sens dubte va apreciar molt bé la nitidesa amb què Fuster explicava la seva relació amb Ors. Per això afegeix al seu torn que la vocació assagística de Fuster està fonamentada en «la seva principal característica, que és la dialèctica» (Pla 1985: 370) en termes molt semblants als que sobre ell mateix havia pogut apreciar anys enrere, en rebre el manuscrit del pròleg a la seva *Obra completa* de Destino: «Jo no sé si vós esteu conforme amb el que jo he escrit. Manteniu la posició del que Ors anomena l'adhesió incompleta. En el món d'avui, en aquests països, tot són adhesions hiperbòliques o blasmes frenètics. Jo, que sóc lliberal, em contento amb al vostra opinió. Per mi, ja està bé» (Fuster 1997: 144). La carta està datada el 20 de novembre de 1965. No és gaire diferent l'actitud de Fuster quan l'any 1960, en reflexionar sobre la seva relació crítica amb Ors, afirma que «Tinc un alt respecte per Xènius; i encara confessaré que no puc evitar una lleugera emoció quan hi penso, perquè en uns quaderns del *Glosari*, quan ja tenia vint-i-tants anys, vaig aprendre a llegir en català. Ara: d'aquí no passo» (1992: 284). Tan important resulta tenir clar d'on no passarà com que expliciti fins on arriba.

Arribats a aquest punt, caldria retrocedir una mica més en el temps, fins a l'altre instant clau d'aquesta indagació, un instant que sol situar-se en 1911 —Muecke i Booth (1989: 341), tot esmentant la «Glosa a Ramiro de Maeztu» atorgarien a aquest malentès una dimensió internacional, fins i tot— però que en realitat es remunta a la primera setmana de setembre de 1908, quan Xènius va participar en una orgia. Perquè al capdavant, «Un congrés de Filosofia es una orgia meravellosa de pensament» (Ors 1950: 807). Es tracta del *III Congrés de Filosofia* que va celebrar-se a Heidelberg (v. Ors 1950: 806-825) on Eugeni d'Ors va presentar dues comunicacions; una que ha tingut certa anomenada, «Religio est libertas», i la menys coneguda «Le residu dans la mesure de la Science par l'Action», totes dues en francès, traduïdes al castellà, al català i a l'italià, per l'Ors mateix, amb diverses finalitats docents, editorials i institucionals. Publicada originàriament a Heidelberg mateix en 1908 dins les actes del Congrés, és en aquesta comunicació que, tot reprenent la *Crítica del Judici* de Kant i, sobretot, les *Cartes sobre l'educació estètica de l'home* de Friedrich Schiller —en una línia que arribaria fins els nostres dies de la mà de Hans-Georg Gadamer (1991)—, Ors formula per primer cop la seva definició, en el marc d'una crítica sobre «les dificultats del pragmatisme per no haver ell sabut acollir els elements estètics dins la teoria del coneixement» (Ors 1950: 818), és a dir, dins la seva proposta de Filosofia de l'Home que Treballa i Juga (1909a: 134-135):

Potser la suprema conciliació pràctica serà trobada per l'humanitat en aquella actitud de *adhesió a mitjes*, de *mitja adhesió*, que podrien anomenar *posició d'ironia*, y de la que la civilització hel·lenica nos ofereix ja l'exemple, en l'ordre religiós. A la manera com un ciutadà grech davant sos deus, aixís serà l'home científich de demà davant els productes de sa ciència. La paraula, tant lluminosa, de Goethe «S'acaba sempre per dependir dels fantasmes que un mateix ha creat» conserva sempre son valor. Mes perquè consideràrem encara aquesta lley com una malventura?... La posició del home complet, del home que treballa y que juga, y qui sap alhora treballar y jugar, pot esser ben clara. Ell rendirà culte a son Fantasma. L'obehirà, mentres el fantasma se mantinga en peu. Però alhora, lentament, *marginalment*, a l'*ombra*, forjarà el nou fantasma que ha de combatre ab aquell, aterrarlo y reemplaçar-lo.

No cal dir que aquelles reflexions orsianes tenien un funcionament dual, ple de carrerons sense sortida pel que fa a la ciència, ple de preguntes noves i ben interessants pel que fa a la ironia, atapeït de preguntes sobre la subjectivitat moderna. Quant a la ciència, els malentesos estaven més que servits: el diàleg científic i la seva recerca de síntesis plantegen una altra mena de relacions amb un esperit de contradicció que difícilment es pot plantejar com a negatiu (Booth 1989: 341); aquelles reflexions obririen una línia que desenvoluparà en el seu «Seminari de lògica biològica» i en la seva tasca al capdavant de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, una línia que tenia ben poc de científica, malgrat l'entossudiment orsià a presentar-la com a tal (Jardí: 119) i que desembocaria d'una banda en conflictes permanents amb els científics de la secció i d'altra banda en l'articulació del seu concepte de Ciència de la Cultura de filiació germànica. El resultat d'aquell curs també va veure ben aviat la llum, un cop més en francès, sota el títol «La Formule biologique de la logique», als *Archives de Neurologie* de París, en 1910. Tanmateix, malgrat tots els matisos que calguin, resulta ben clar en afirmar que «hi ha més elasticitat, més *ironia* per dirho aixís, en la fórmula científica qu'en la previsió pràctica. Hi ha, al contrari, més *serietat*, si val l'expressió, en la previsió pràctica qu'en la formulació científica... Y tot això nos coloca sobre la pista que conduheix a la troballa del factor *joch*» (1909a: 133). L'àmbit on la seva proposta havia de resultar més interessant no era precisament el de les ciències naturals o positives. Com en Schiller, el joc seria la posada en pràctica de la llibertat, entesa com a represa de les teories kantianes del lliure joc de les facultats de coneixement, imaginació i enteniment alhora que com a mediació entre l'absolut i el finit; per la seva disposició estètica, l'home entraria al món de les idees sense abandonar el món sensible, amb la qual cosa es pot experimentar la plenitud del món sensible sense resultar abassegat per la seva realitat gràcies a un marge de determinació humana que, gràcies a l'escreix que és aquest impuls del joc, no pot ser

esborrat en la seva individualitat. Es tractaria, doncs, de posar en moviment «aquest luxe de forces, una certa laxitud de determinacions que, en sentit material, bé podem anomenar joc» (Schiller 1983: 157). Aquesta nova síntesi en l'individu li permetria, com assenyala Rius (1991: 256) esdevenir-ho tot, contenir la totalitat en una *figura*, la personalitat de l'individu, només un bocí d'ell mateix però curull del valor ideal que li atorga la cultura i, com a tal, portador d'eternitat. La reflexió que planteja Ors no és pas tan instrumental ni específica com podria semblar, no es tracta només de plantejar un punt de partença, sinó d'ordenar unes idees que ja feia cert temps que Ors estava posant en pràctica, com demostra el fet que no és aliena a aquesta meditació la idea d'un suprem periodista que escrigui gasetilles d'eternitats, plantejada des de 1906 per Xènius, autopercepció del glosador com a algú que, tot i participar de les figures del «Filòsop», de l'«Historiaire», el «Científic» i el «Poeta», les desborda; tot fent-lo participar plenament d'aquest *accent*. D'acord amb Ors (1996: 38) parlem d'un periodista que

en lloc de detenir-se en lo exterior, en les apariències, en la closca, reuneix tots els fets que atresora ab universal curiositat i els despulla, els *pela*, per dir-ho així, i extreu d'ells la sucosa pulpa simbòlica. [...] Sa informació serà *d'idees*, millor, *d'ànimes*. Farà *gasetilles d'eternitats*.

És clar que, com ell mateix indica, cal que «Aparteu de la imaginació lo que experimentalment aquest nom pugui suggerir-vos. Sé que el periodista que coneixeu està tal vegada tan llunyà a n'això com la nit del dia» (Ors 1996: 37). Per tot això, quant a la ironia, la línia oberta per la reflexió de Xènius és tan enigmàtica com prometedora. L'any següent no només publica aquella comunicació, tant en català com en castellà —en el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*—, sinó que també la integra en les conferències pronunciades a finals d'abril als Estudis Universitaris Catalans, en presència de Joan Maragall —que només va assistir-hi el primer dia—, entre d'altres. Ors es mostra en aquells dies veritablement engrescat amb la seva capacitat de transmetre l'«embriaguesa del fort pensar», fins al punt de produir no només una exaltació, sinó de fer sorgir una civilització sencera d'un poble immòbil (Ors 2001: 478). Però el dia de sant Jordi, és a dir, el dia que va pronunciar la conferència de Heidelberg a la seu dels Estudis al carrer del Pi de Barcelona, publica (Ors 2001: 478) a *La Veu de Catalunya* una glosa que desplaça l'interès orsià:

Sant Jordi, Patró de Catalunya, Sant Jordi, Patró de Joventut! [...] Estudia, augmenta en Ciència!

Però que la Ciència no t'assequi l'Heroisme! Que no et mustigui l'hermosura!
Jo no t'hi sabria veure amb ulleres i matant el Drac per electrocució.

Aquesta glosa resulta la concreció més perfecta de l'esperit que la conferència mateixa plantejava perquè situa en la necessitat de l'autocrítica la necessitat d'ironia, la qual cosa el diferencia tant dels modernistes com de Carner.

En la reflexió a partir de la ciència més aviat inscriu un canvi d'actitud d'ordre més extens que el de les disciplines que comenta —i, per descomptat, indaga més enllà de les disciplines acadèmiques, en tant que acadèmiques i en tant que disciplines— i que s'ha de situar en el marc de la crítica de l'experiència a través de l'acció individual, per la qual proposa un altre factor més, un element que multiplicaria els altres, i multiplicaria també el valor de tots els elements de què es pot compondre o amb què es pot trobar l'experiència, tot desbordant les relacions merament utilitàries: «un agent ja *estètic*, un agent *maligne*, *viciós*, qu'és la curiositat» (1909a: 133). Aquesta qüestió de la curiositat serà el segon gran cercle que traçarà la seva definició, un cercle que desenvoluparà ja en 1911, en la seva participació al *IV Congrès Internacional de Filosofia* (Bolonya, 6-11 d'abril de 1911), que a més a més també li va permetre realitzar el seu primer viatge a Itàlia. Allà va llegir, i en les seves actes va aparèixer, la «Note sur la curiosité», que també es publicarà als *Arxius de l'Institut de Ciències* al novembre. Aquella nota, a partir dels plantejaments de Meyerson, aprofundeix en la doble constitució del pensament, amb la qual cosa continua la seva crítica al positivisme, tot proposant per a la ciència un doble origen, instintiu i racional, de curiositat i de normalitat. La racionalitat vindria a orientar-se envers l'acció, mentre que la curiositat s'orientaria envers la llibertat; la curiositat no podria desplegar-se sobre l'abstracció pura, però tampoc pot referir-se únicament a allò concret individual. Ara bé; el que pot resultar més interessant del plantejament orsià (1911b: 139) és la manera com, tot seguint *Identité et réalité* de Meyerson, insisteix què

Il suffit pour cela de notre curiosité que, même si la diversité et l'irrationalité du monde venaient à lui faire défaut, serait capable d'inventer, pour que la science ne reste pas stationnaire, des diversités fictives, des irrationalités nouvelles.

En aquest punt, a diferència de com ho havia fet poques pàgines abans, de forma digressiva, en «Els fenòmens irreversibles y la concepció entròpica de l'univers» (Ors 1911a: 101) Ors cita Meyerson sense cometes, com ho farà també en «La curiosidad», una altra versió de la mateixa nota publicada el mateix any a la *Revista de Educación*

(Ors 1911c: 411); amb aquest procediment de citació recurrent acaba per integrar l'argumentació en el seu propi discurs, és a dir, no només amb una plena subscripció d'aquesta qüestió sinó amb un desenvolupament propi. Aquesta concepció de la curiositat com a element implícit al pensament desborda el plantejament científista de forma definitiva, inscriu la ficcionalització com a moviment del pensar per tal d'evitar que les coses deixin d'estar en moviment o reaccionar quan no hi ha moviment de les coses, situacions que definirien un mateix absurd, la immobilitat discursiva, la mort de la realitat per saturació immanent. Contra aquesta immobilitat, contra aquesta mortal cancel·lació de les contradiccions, la curiositat s'enfronta amb reptes auto-engendrats, la qual cosa és tant com afirmar l'autoengendrament en el pensament, la identitat individual com a ficció contra el mortal immobilisme, però sense caure en un intuicionisme com el que en aquells dies havia popularitzat Bergson. És una qüestió que el 1908 ja havia desenvolupat força, al caliu del pensament de Schiller; per a Ors (1909a: 135):

La curiositat, l'instint del joch lògich, neix, com qualsevulla altre instint de joch, d'una sobreabundança de forces. L'home qui coneix objectes de curiositat fa una violència a la naturalesa, presentant a la seva propria investigació nous objectes, problemes superflúus qu'el curs natural de la vida no li hauria pas presentat. El *curiós*, donchs, se coloca en aquella posició artística, tan profundament caracterisada per Schiller, quan, comparant l'obrer amb l'artista, diu que'l primer respecta la meteria del seu treball, mentre que el segon fingeix respectarla, es veritat, però en realitat li fa una violència; y també quan, tractant del moment en que la llibertat comença, parla de la *actitut estètica*, en que la natura, que abans apareixia al home com una força, no li apareix ja sino «com un objecte»... —Aquest moment de la iniciació a la llibertat es precisament aquell en que s'imposen al objecte lleys noves, lleys d'Art.

Tot plegat situa la ironia entre les condicions d'una nova època del pensament, d'un nou estil de pensar, o, com formularà anys més tard —en refer la conferència de 1908 en forma de curs l'any 1917, que finalment s'editarà l'any 1926 sota el títol d'*Una primera lección de filosofía*—, aquesta «actitud irónica, constituye ya por sí sola una nueva función de la filosofía, una filosofía», tot establint-la en el marc d'una doble funció: «*ironía* y adaptación de la ciencia al vivir» que, amb altres dos («*metafísica* e indagación de lo absoluto» i «*crítica* y control de solidez sobre la ciencia») constituïrien els fonaments de la seva proposta de Dialèctica (Ors 1926: 45-46).

Ara bé, la naturalesa eminentment estètica d'aquestes reflexions es modificarà de manera important a començaments de 1911, i amb la formulació sobre la ironia prenen definitivament embranzida en múltiples direccions en ser integrades en una

intervenció importantíssima d'Ors: la seva resposta a l'enquesta de la revista *Cataluña* sobre «El ideal y la actividad de la juventud catalana en el momento presente», en la qual a partir de les preguntes «Qué se lleva hecho» y «Qué debe hacerse en el ramo de su especial competencia» exposa tot el seu programa intel·lectual i polític en una llarga imprecació datada la nit d'Any Nou —no hi diu, curiosament, la nit de Cap d'Any. Es tracta d'un text decisiu tant per al desenvolupament del Noucentisme com per a la seva autopercepció intel·lectual: «El renovamiento de la tradición intelectual catalana». Ara no és el moment de comentar amb detall aquell extens article, que suposa un punt d'inflexió no només en la seva vida intel·lectual, en el pas definitiu del Modernisme al Noucentisme, i en la vida ciutadana barcelonina, sinó també en la mateixa definició de *cultura* a Catalunya: només cal recordar que trenta dies després Enric Prat de la Riba el va nomenar secretari de l'Institut d'Estudis Catalans per sintetitzar la nova època que obrien aquelles pàgines, crítiques, bel·ligerants, entusiastes, cruels, rupturistes: «nuestro esfuerzo se inscribe a continuación del de los catalanes del siglo XVI, no á continuación del de los catalanes del siglo XIX». Tot recollint l'impuls dels primers cinc anys de *Glosari*, Ors fa una proposta de consideració definitiva del català com a llengua de cultura a tots els efectes, la qual cosa passa per superar inèrcies i assumir reptes; amb duresa, situa en la falta d'informació en matèria de ciències, sobre moviment intel·lectual estranger i sobre el propi passat, al costat de la qüestió de la llengua, la timidesa o covardia mental, com les causes de la situació d'estancament en què el segle XIX havia deixat Catalunya. Les possibilitats de superació d'aquella situació passen, a l'entendre d'Ors, per propostes diverses, algunes de les quals es troben de ple en un plantejament antidemocràtic, definit a través de l'arbitrarisme i l'aristocràcia de l'esperit; no han de sorprendre pensaments orsians, ni pel que fa a ell mateix ni pel que fa als corrents de pensament de la resta d'Europa, on aquestes propostes protofeixistes també es van donar amb la mateixa rapidesa, és a dir, molt abans del que la història lineal del pensament totalitari pot fer pensar, i l'actitud al respecte de l'Ors no és gaire diferent abans o després dels fets de 1921, ni hi ha grans matisos per aquestes idees segons les expressi en castellà o en català —són més rellevants, com a punt d'inflexió, per a Ors com per a molts d'altres, 1936 i 1939. Però, deixant de banda aquestes problemàtiques —sense oblidar-les—, val a dir que bona part del programa exposat aquell dia constituïria encara una molt sòlida proposta per a Catalunya, —i, atès que en aquella revista ja s'havia emprat el terme, també per als Països Catalans—, de la mateixa manera que, tristament, algunes de les xacres i llasts que hi descriu tampoc no han perdut gaire actualitat.

Però el que resulta més important de tot plegat pel tema que ens ocupa és que, enmig de tot aquell impressionant programa, la ironia jugava un paper fonamental; i no només per la construcció d'algunes argumentacions, sinó que hi era represa la reflexió sobre la investigació científica, tot reprenent la proposta de 1908 d'un *Novissimum Organum*. Al seu entendre (1911a: 5), es tractava de

Considerar la actividad racional del hombre como un fenómeno vital, y como un fenómeno que asegura precisamente la conservación de la vida, la [*sic*: llegiu *ha*] de traer, como consecuencia necesaria, una posición de *libertad*, de *superior ironía* en que se colocará el hombre ante los productos de su ciencia.

És a dir, que continua desenvolupant la idea de la dualitat entre curiositat i racionalitat com a nova empena del pensament, desenvolupant gràcies a la ironia l'actitud filosòfica de la modernitat que proposa a la societat (Ors 1911a: 5):

Mas, para traducir en trabajos, en libros catalanes, en ciencia catalana esta convicción, me es indispensable á mí, —como nos es indispensable á todos—, una disciplina científica organizada, y, por consiguiente, una cooperación social.

A més a més, Ors xifra aquesta cooperació social en una confiança editorial, en la constitució d'una biblioteca, institucions d'ensenyament, internat lliure, refundació de la Universitat, foment veritable d'estades d'estudi a l'estranger per a joves talents, amb promesa i compromís de retorn a Catalunya per posar en moviment els coneixements i l'experiència adquirits com a impuls d'un «plan preconcebido de renovación nacional», plantejat per Prat de la Riba. L'uropeïtzació, en definitiva, de Catalunya; no d'alguns catalans, sinó de Catalunya sencera a través dels seus ciutadans:

Debemos aspirar y tender á que nuestros futuros hombres de ciencia sean á la vez, en lo posible, hombres completos, espejos de selección humana, á que la mayor parte de los estudiosos pasen de la categoría de bohemios ó de extravagantes á la de verdaderos *gentlemen*, cuya influencia y ejemplo aumente un día en nuestro país la consideración pública de la Ciencia y constituya la base, no sólo de una renovación de las mentes, sino de una renovación de las costumbres... (Ors 1911c: 6)

Per tant, la ironia com a «adhesió a mitjes» comportava un canvi de mentalitat individual i col·lectiva: una nova epistemologia i alhora una intervenció pública. La «posició d'ironia» parteix d'una autocrítica que a través de la meditació individual construeix la distància necessària perquè la intervenció es concreti en una voluntat de realització que excedirà el marc individual que el limitava només de forma aparent.

En aquests termes, queda més clar a què es refereix Ors quan parla de *Ciència de la Cultura*. O a què es refereix, en la glosa de l'11 de gener de 1910, quan insisteix a considerar els Boulevards i la Sorbonne expressió d'una mateixa ànima, d'un sentit comú, amb la qual cosa defineix l'Humanisme en els següents termes: «L'Humanisme vol dir la Ciència sentida com a Passió, i la Passió elevada a ciència. Esser humanista vol dir sentir l'íntim parentiu entre passió i ciència. —I d'això viure'n» (2003: 18) Per tant, la ironia és definida des de posicions de caràcter marcadament intel·lectual, com a resposta a una situació contingent que reclama, exigeix, la intervenció comptant amb la legitimitat que l'exercici de les lletres dona. En això, Ors no només es fa ressò de la definició d'intel·lectual freqüent des de Zola, sinó sobretot de la d'home de lletres aportada per Voltaire, una paràbola discursiva per estalviar-se el pensament vuitcentista i lligar-se amb els Il·lustrats del XVIII, encara que fos amb Voltaire, per qui no tenia precisament simpatia —caldrà preguntar-se, doncs, què l'unia a Voltaire.

Aquest caràcter d'intervenció intel·lectual resulta encara més nítid si tenim present —tot fent confiança al mateix Ors— que un fragment important d'aquella proclama havia estat suprimit per tal d'evitar problemes de compaginació, però que diversos esdeveniments l'obliguen a recuperar-lo. Es tracta, precisament, d'unes pàgines dedicades a desenvolupar la qüestió de la ironia, i Ors explica la necessitat de publicar-les perquè «en esta contribución a la Filosofía, no se trata precisamente de Pragmatismo, sino, al contrario, de Intelectualismo, —de Intelectualismo post-pragmatista» (1911b: 82). Aquesta necessitat li va ser desvelada com a resposta a una conferència de Ramiro de Maeztu, pronunciada el dia 5 de març de 1911 al Teatre Principal de Barcelona —publicada, fragmentàriament, també a *Cataluña*, pocs dies després del manifest orsià— sota el títol «La revolución y los intelectuales», que després veuria la llum com a opuscle: *Obreros e intelectuales*.

Maeztu, amb qui Ors ja havia tingut alguna discrepància, comença posant en relació la tasca de Prat de la Riba amb la tasca d'Alejandro Lerroux, la qual cosa ja sembla suficient perquè Ors —i no només Ors— reaccionés malament; però al darrere de qüestions de traç gruixut com aquesta desafortunada comparació, el que Ors hi va trobar, en aquella conferència, va ser una pedra de toc per a la seva idea: la relació entre intel·lectuals i europeisme, que en Ors es plantejava en uns termes amb què l'anglofília de Maeztu no podia resistir cap comparació. Que Maeztu afirmés que «Europa és la ciencia» (Maeztu 1911: 23), que «Á Europa se llega por el estudio de Platón y de Kant, de Newton y de Darwin» (1911: 28), o que «lo europeo es sencilla-

mente la ciencia, la invención de las definiciones generales realizada por Sócrates, la aplicación de la ciencia en cuanto definidora, al arte y a la moral» (1911: 30) podria suggerir una possible entesa amb Ors; però les afinitats es trenquen en dos punts decisius. És precisament una al·lusió a la figura de l'intel·lectual el que marca dues posicions diferents, la diferència de les quals Maeztu nega de manera implícita. Pel que fa a Zola, Maeztu assenyala que

No penséis que la palabra definitiva del asunto Dreyfus la dijeron los partidarios sentimentales del capitán judío. Lo que hizo posible en Francia el asunto Dreyfus, lo que no ha permitido en España suscitar con mayores motivos análogos debates, es que en Francia, el país de Descartes, había numerosos intelectuales habituados a distinguir entre lo que está probado y lo que no lo está, distinción que és el signo de Europa, y á que este hábito de la veracidad se halla tan arraigado que constituye una necesidad, que no podemos sentir con la misma vehemencia los pueblos que no han pasado todavía del culto de la sinceridad.

Des del *J'accuse* de Zola s'havia estès pertot Europa la necessitat d'aquesta figura, el nom de la qual va ser introduït a Espanya en 1898 precisament per Maeztu, i Emilia Pardo Bazán en 1900 (Marichal 1974); en tots dos casos, com a deler, com a desig, com a necessitat palpitant encara insatisfeta i, pel que els semblava, encara lluny d'una possible satisfacció. Ors havia comentat aquesta necessitat ja en una de les seves «Cròniques de Madrid», titulada precisament «Intel·lectuals», publicada a *La Veu de Catalunya* el 4 d'agost de 1905, on precisament es planyia de la manca d'indpendència i de dignitat dels literats madrilenys que es postulaven a ser considerats com a tals, de l'estretesa de la definició d'intervenció política que es despenia del frustrant *Manifiesto intelectual* que, a imitació del francès, s'anunciava a finals de juny, del frustrat míting anunciat per a l'11 de juliol que mai no va fer-se. De la mateixa manera, aquell any, evidentment, s'havia fet ressò de l'afer *Cut-cut!* al seu «Reportatge de Xènius. La dolça vida civil», publicat a *El Poble Català* el 30 de desembre de 1905, enmig de la suspensió de garanties constitucionals i de la llei de jurisdiccions que li fa pensar que «L'obra civilista, l'acció per assolir la plena vida civil, perilla gravíssimament a Espanya» (Ors 1994: 214). El dia de la seva reaparició seria saludat amb entusiasme des de *La Veu de Catalunya* amb la glosa «Cut-cut! pels carrers», del 28 d'abril de 1906 (Ors 1999: 98-100). Poc més tard, ell mateix va mirar de promoure alguna cosa de semblant a l'afer Dreyfus amb el procés Rull, l'any 1908, que el fa dubtar entre l'evidència de la culpabilitat i la coherència del veredict; així, amb aquest motiu, considera (2001: 107) que

Sortosament, els escriptors noucentistes han fet ja familiars de la majoria del nostre públic llegit certes distincions, i també cert tecnicisme, propi de la ideologia contemporània. Ja no representa entre nosaltres cap esforç mental veure, per exemple, les relacions que lliguen l'Intel·lectualisme ab la Política lliberal, l'Humanisme ab la Política social...

Crec que gairebé tothom està conforme en que el Veredict de què parlem no s'ajusta a la Lògica que podríem anomenar «intel·lectual», com aquella ab què fredament se busca solució a un problema teòric de matemàtiques... Ja he escrit que no ha de considerar-se per això la obra del Jurat barceloní menys lògica. Obeint, això sí, a una lògic altra, a la Lògica de l'Instint, a la Lògica de la Voluntat, de la Vida... —Crec, doncs, *lògics* el veredict. —Sospito també que és *just*... —Però sé que és *lleig*.

Comptat i debatut, el 20 de gener de 1906 Ors situava la figura de l'intel·lectual com a preocupació necessària de la societat catalana, que ja havia tingut massa exemples de la necessitat de la figura tal com s'havia definit a les pàgines de *L'Aurore*: «[...] Diu que a París l'aniversari del “Jo acuso” ha tingut un caràcter quasi exclusivament literari. Mal fet. No pot essencialment tenir-lo... I entre nosaltres, amics meus de Catalunya, menos que enlloc» (Ors 1994: 218). Però, estem molt lluny de poder pensar en un Ors *engagé*; pot resultar estrany atesos aquests antecedents que, tal com també van fer el socialisme i el liberalisme espanyol, que es van desentendre del cas Ferrer i Guàrdia, Xènius tampoc no va registrar-lo en el *Glosari*; de fet, se'n va desentendre gairebé completament, i va reaccionar amb indiferència —no és ben bé un oxímoron: la seva reacció va ser la indiferència— davant la sentència a mort d'una persona amb qui tenia moltes preocupacions, sobretot pedagògiques, en comú malgrat les divergències de plantejament. No; no podem parlar d'un Ors intel·lectual a l'estil que plantejava Zola; però la figura de l'intel·lectual —i no només pel seu paper *orgànic* a la Mancomunitat— no li és tampoc aliena, ni que sigui com a ombra voltairiana.

Tot i això, aquestes gloses, a banda de mostrar molt clarament aquell marge de contradicció, mostren també una posició estranya a la caracterització de Maeztu; Ors, a través del *Glosari*, amb l'articulació del Noucentisme, si a una cosa s'havia oposat era al culte a la sinceritat, al romanticisme implícit en una autenticitat i una espontaneïtat modernista que havia maldat no ja per superar, sinó per esborrar de la definició cultural de ciutadania. Ors no només no se sentia inclòs en el comentari de Maeztu, sinó que no podia acceptar ser-hi inclòs; i menys encara en un altre comentari del basc (Maeztu 1911: 31):

Sabemos que en el problema de Cataluña, como en el de Castilla, en el del Norte como en el del Sur, en el de Barcelona como en el de Madrid, hay un denominador común, y que

este denominador común se llama Europa. Sabemos que a través de nuestras disputas hay una cosa que no hacemos, y es emplazarlas en la perspectiva de la historia universal. Sentimos, en una palabra, que el mundo no nos oye cuando hablamos, porque tampoco nosotros hemos escuchado las palabras del mundo.

Per bé que des de perspectives molt diferents, si en alguna cosa havien coincidit tant el modernisme com el Noucentisme havia estat en la curiositat regeneradora per tot allò que a Europa s'estava desenvolupant, fins el punt que l'europeisme modernista i el noucentista constitueixen els fonaments de tota una possibilitat europea per a Catalunya que fins Ortega y Gasset no es pot dir que tingui un veritable equivalent a Espanya. És en aquesta clau que s'entén com és que Ors parla d'un impuls d'«intelectualismo post-pragmatista» (1911b: 82) com a motivació primera de la recuperació d'aquell fragment, que a més a més nodrirà diverses gloses dels mesos de març i abril, que seguiran a la glosa de resposta explícita a Ramiro de Maeztu: «Europa» (Ors 2003: 521-528), on la diferent perspectiva queda declarada com a discrepància absoluta:

«Europa—clamàreu el diumenge ab belles paraules—és el nostre comú denominador...» Jo diria, volent esguardar les nostres respectives acotacions civils com a silogismes, que Europa és per a tots nosaltres la premisa major. Lo que ocorre és que cada colla de nosaltres se deu armar d'una premisa menor distinta, perquè no pot desconèixer's que en les conclusions divergim, bastant. [...] Amic Maeztu, molt ens ha complagut veure el problema apuntat, ja que no precisat ni resolt per la vostra autorisada veu. Ens ha complagut tant més, en quant hi veiem un elogi implícit de les nostres prèdiques, dels nostres esforços, de les nostres solucions... Jo no gosaria demanar-vos que recorreguéssiu, per a informació de l'actitud que des de fa alguns anys se té a Catalunya davant el problema, les modestes pàgines de mon *Glosari* quotidià. Sou en aquest moment el nostre preuadíssim hoste i no hi ha dret a ensombrir les hores d'un hoste ab lectures que li caldria fer dins la cambra d'hotel... Però una petita passejada, sí que us la puc aconsellar. Si voleu aprendre com Catalunya avença en la incorporació de la vida científica, com en ella havem entès «la nostra Europa», no teniu més que descendir una mica per la Rambla del Mig. Trobareu a mà esquerra el carrer anomenat de Fernando: munteu-lo tot. Sortireu així a la plaça de la Constitució, dita de Sant Jaume: torceu una mica a l'esquerra... Penetreu, si us plau, pel carrer del Bisbe. És allí tocant. Veieu lo que hi ha, entereu-vos de lo que s'hi projecta. L'excursió és agradable, en un matí de bon sol, i no desprovista de profit. Potser per ella podreu estalviar-vos en l'avenir de colocar —com féreu el diumenge, entre els somriures de Barcelona— sobre un peu digualtat, l'obra de reconstitució catalana i les empreses de don Alexandre Lerroux.

La reacció és demolidora, i assenyala clarament el valor polític del poder d'allò no dit, que Linda Hutcheon ha insistit a defensar per a una reformulació de la ironia postmoderna (Hutcheon 1992), ja que en la seva textura transideològica la ironia travessa els mateixos perills que pot crear, perquè la ideologia és indestruïble de l'ironista,

especialment en la frontera compartida i habitada per ell entre allò individual i allò social. No en tenia prou Ors amb recomanar a Maeztu —i de pas a Ortega y Gasset, a qui també esmenta, per primer cop en la seva obra, en aquesta mateixa glosa— que es passés per la seu de l'Institut d'Estudis Catalans; havia d'explicar-li, com si mai no hagués trepitjat una gran ciutat, com arribar-hi, bo i negant-li així el cosmopolitisme de què havia mirat de fer gala en la seva conferència al Teatre Principal.

Tot i així, Ors no es queda en aquesta mena d'al·legat. És en «Una contribución a la filosofía» on, tot fent balanç de quins havien estat els seus propòsits i treballs dels darrers anys i impulsant-ne el contingut envers la polèmica, insisteix (1911b: 82) a explicar la seva relació entre ciència i ironia, ara, això sí, mostrant la seva filiació nietzscheana:

La *ciencia*, en realidad, es siempre *irónica*, porque acepta implícitamente un margen de contradicción futura. Nietzsche vio bien este carácter de la ciencia. Pero juzgó mal su valor. Por mi parte debo decir que la dirección filosófica en que trabajo, lejos de ser pragmática, conduce derecho a una restauración del intelectualismo, que es el nervio de las tradiciones ideales del Occidente.

Ors, que havia esmentat Nietzsche per primer cop en la «Petita biblioteca de l'escolar desatent» proposada en el *Glosari* de novembre de 1907 (Ors 1996: 651), amplia el camp de les seves lectures zaratustrianes amb moltes d'altres referències que impregnen tota la seva idea de la cultura i de l'individu, especialment a partir de les gloses de 1906 «Entorn de l'educació de la voluntat» (Ors 1996: 244-255), fins al punt que, en revisar pel gener de 1911 les seves relectures, no dubta a afirmar que «tal volta la durada de molts dels noms, que tan bellament ens havien sonat durant les hores d'adolescència, se vegi avui compromesa un poc. Tals els de Maeterlink, Ibsen, Ruskin... —El de Nietzsche no. Nietzsche ens va apareixent més gran a mida que passa temps i a mida que podem esguardar-lo més de la vora» (Ors 2003: 448). En aquest punt esdevé evident que intel·lectual i intel·lectualisme poden ser conceptes contigus, però no són pas idèntics per a Ors. D'altra banda, aquesta nota mostra la manera en què Ors mostra i amaga alhora la seva relació amb Nietzsche, també ben curiosa. Ors no pot reconèixer, encara, que el separa un gran silenci de l'introduïdor de Nietzsche a Catalunya, Joan Maragall, el qual des de la seva traducció en 1890 va maldar per entendre's amb un pensament que se li imposa, es resisteix a mostrar-se com a seguidor d'allò que d'altiu i violent hi havia a Zaratustra, però preveu que ben aviat seria el poeta i el filòsof de moda, i mira d'esmenar el seu efecte, de vegades amb

Goethe —amb la qual cosa continuava essent nietzscheà, tanmateix. Ors, en canvi, ja no cita Nietzsche, el desplega, de vegades també amb Goethe; no és allò amb què actua, sinó acció pròpia en els àmbits més importants de la seva intervenció, com ara en l'educació de la voluntat, o en la descripció del naixement de l'intel·lectualisme i de la «ciència europea» a partir de la demostració d'un teorema per l'absurd, tot esdevenint autònom de tot element extern i immanent a la raó (Ors 1911f: 97):

En lloch de cercar en les coses donades el centre y mesura del coneixement, es en l'home mateix ahont comensa a cercarse això. Com la religió, la ciència passa aixís, en virtut de lo que podríen dirne «el fet grech», del naturalisme a l'antropomorfisme. Ja l'home no intentarà, pera comprendre, sotmetre el seu enteniment al mon, sino el mon a son enteniment. Ja considerarà funció pròpia de la ciencia, no estudiar els objectes, sinó les relacions entre'ls objectes o, més sublimadament, les relacions entre relacions.

L'afinitat amb Nietzsche d'aquesta reformulació dels seus escrits formaria part d'aquestes relacions entre relacions. Perquè, a diferència de la que hi estableix Maragall, Ors ja es pot permetre d'escriure distanciadament sobre Nietzsche, nietzscheanament distanciat. La manera com planteja el mediterraneisme i la llatinitat en seria només un dels exemples adduïbles. Però, en el punt en què ho trobem, ho aprofita també per marcar diferències amb Maeztu: en una glosa dedicada a ell de la sèrie «Els Noucentistes espanyols», publicada l'11 de desembre de 1907, Xènius rememora com Maeztu era representatiu d'una posa nietzscheana que es passava el dia insultant gent pel carrer en nom del superhome, que evidentment encarnava; en canvi, a aquesta facècia de la voluntat, Ors (1996: 720) oposa l'actitud que cal considerar pròpia del Noucentisme en tant que nou moviment nietzscheà:

Maeztu insultava als pobres de Madrid; però ja ho feia per obra i gràcia de filosofia i literatura: si els tractava d'esclaus, i els reptava per a llur feblesa, era perquè ell, abans, s'havia llegit uns volums de Nietzsche. Ara bé: seguir les prèdiques de Zaratustra, sentat el lector en una butaca —perquè no hi ha un altre remei que sentar-se en una butaca, malgrat l'anatema nietzscheà a Flaubert—, és ja lo més apolini que càpiga al món...

No és gaire diferent el retret que implica «Una contribución a la filosofía», però no és aquesta la qüestió més important. El veritablement rellevant d'aquella contribució és com, a partir de la idea pragmatista que «la imagen que nuestra razón nos da de la realidad es menos rica y menos vasta que la realidad misma» (Ors 1911b: 82) Ors rearticula nietzscheanament aquesta realitat, la redescriu, la reescriu per a incidir en el fet que «aquella imagen, con no ser completa ni rigurosamente fiel, es lo

mejor de la realidad, *lo mejor* para nosotros, porque sin ella la realidad nos intoxicaría, nos haría perecer, nos absorbería» (Ors 1911b: 82). Ors, que sap pel pragmatisme del qual ja s'està distanciant que allò racional no és tot «lo real», ni rigorosament «lo real», pot afirmar que és «lo luminoso de lo real, lo que debemos afirmar, cultivar, acrecer...» (1911b: 82), troba en aquest punt la manera de donar sortida definitiva a la polarització que ja havia mirat de superar a través del *joc* schillerià, però és la ironia nietzscheana de *Sobre veritat i mentida en sentit extramoral* el que li permet, lingüísticament, autoengendrar-se en una distància del real i de l'irracional que el seu propi llenguatge podrà anar rectificat o ratificant a cada mot, o més ben dit, a cada glosa de la realitat (Ors 1911b: 82):

Así mi Lógica *no niega* lo biológico puro, la realidad irracional; pero *la condena*. Sabe que ella es lo venenoso, lo letal; y que el combatirla, el descomponer diastásicamente las excitaciones que de ella vienen, el triunfar de ella, es la ley de la permanencia y del acrecimiento de la vida. Así, quiere que el trabajador en obra del espíritu, el investigador científico, por ejemplo, *prescinda* de la realidad irracional, *la niegue*, reduciéndola, en su misma acción investigadora; aunque prestándole, en un cierto sentido, *un acatamiento clandestino*, por medio de la *ironía* (1) con que contemplará su obra racional, los productos de su propia ciencia.

És en aquesta nota a peu de pàgina inserida tot seguit del nostre mot clau, ironia, que Eugeni d'Ors formula finalment la seva definició (Ors 1911b: 82n), que ha anat perfilant durant gairebé tres anys:

(1) Llamamos ironía, ya se entiende, no á un disimulo, como dicen los retóricos, sino á toda *adhesión intelectual incompleta*.

I no deixa de resultar curiós, i molt significatiu, que sigui en una nota a peu de pàgina, a tall de *parerga*, on s'enllesteixi aquest procés de meditació. La ironia no ocupa la centralitat del discurs, que d'altra banda ja no pot definir-se respecte a cap totalitat, però modifica el discurs mateix de manera relacional; és a dir, en les seves relacions amb tot allò que l'envolta a través de les seves pròpies interpretacions esdevingudes obra. Ors ha passat, doncs, de meditar sobre l'escreix —el residu— estètic en 1909 a, en 1911, comprendre nietzscheanament que el món dels conceptes en què se sustenta la veritat no és sinó el «residu d'una metàfora» (Nietzsche 1994 [1a ed. 1903]: 27). Les obres retornen la mirada, alhora, a la realitat redescrita i a qui l'ha redescrit, i en virtut d'aquest fit a fit irònic, la relació crítica continuaria el seu joc lliure de relacions i interpretacions. Però sempre partiria d'una relació prèvia amb la

mateixa realitat que vol redescriure, que no seria esborrada per l'ironista orsià, sinó sotmesa a una nova significació que es posa en moviment en un interstici i intersecció alhora de l'individual i el social; paga la pena recordar la definició d'Humanitats que aporta Ors el 2 desembre de 1907: «“Un conjunt d'Arts i de Passions que, si d'una banda, representen la independència de l'home envers de qualsevolga potència inhumana, de l'altre costat, suposen tant un home civil, que enfront la consideració de la societat perd tota significació l'individu” [...]» (Ors 1996: 709) En virtut d'aquestes consideracions, no és d'estranyar que la primera vegada que la ironia es posa explícitament —és dir, invocant la seva pròpia definició— en acció en el *Glosari* després de la formulació completa (Ors 2003: 490) sigui en virtut del principi d'intervenció radical envers un context en demolició com era el del modernisme:

La ironia, el seny, el just sentit de la realitat no estan malament tampoc. Però sentiria que «això matés lo altre». Un candor irònic vol dir un alt grau de perfecció. Sóc persuadit de que la religió dels grecs fou d'aquest matís sentimental. També he provat, en altres llocs, de demostrar que entra dins aquest matís l'espiritualitat de la ciència contemporània. Sembla desitjable que lo millor de la vida hi entri igualment... Aixís sabrem somriure, sense perjudici de que les santes impaciències ens punxin quan, per exemple, surt un llibre de versos d'en Maragall.

Ors, efectivament, desenvoluparà les seves argumentacions en diverses gloses dedicades a desplegar la seva Filosofia de l'Home qui Treballa i qui Juga, que també serviran per a desenvolupar un reguitzell d'altres textos seus, que arriben fins ben entrat els anys quaranta, amb *El secreto de la Filosofía*. Fins i tot, els plantejaments respecte a epistemologia queden matisats, tot esdevenint encara més durs respecte al canvi de paradigma que reclamaven: així, en insistir en que «La Ciència és quelcom d'estètic, com l'art», desenvolupa encara més la seva crítica a «aquella falsa religió de la Ciència que havem anomenat “el scientisme” i que altres anomenaren “positivisme” turpíssimament» (Ors 2003: 525), un dogmatisme que qualifica (Ors 2003: 524-526) de nova barbàrie caracteritzada per una completa

absència de classicisme, d'espiritualitat, d'ironia, de gràcia [...] Desconeixen, tant l'un com l'altre, lo que les concepcions intel·lectuals més austeres deuen servir encara d'element estètic, de llibertat, de «joc» —en el sentit kantian i schillerià de la paraula... Prenen de la lliçó socràtica la meitat, lo de la invenció de definicions; abandonen l'altra meitat, qui confereix la potència de superar-les. Si Europa, doncs, l'havem poguda caracterisar per son essencial socràticisme, no serà Europa la ciència que s'erigeixi en dogma, la que, en sa devoció per la fórmula, descuida el delme de marginal veneració que deu a les possibilitats de l'Esperit. Ni fórmula sola, ni esperit sol donen el sentit de la tradició europea, sinó Fórmula i Esperit plegats.

Ors, doncs, insisteix a afirmar que «la Ciència no es deu entendre en un sentit contrari als dels altres valors de la vida» (Ors 2003: 527), en una reflexió simètrica i complementària a la que havia fet l'any anterior en l'*Almanacco del Coenobium*: «Primum vivere, deinde philosophari... Nego. In hoc nescio primum, nescio deinde. Philosophari enim vivere est!» (en Ors 2003 [1a ed. 1910] 518n). La història intel·lectual de la definició d'ironia com a adhesió intel·lectual incompleta en Eugeni d'Ors resultaria, al capdavant, il·lustrativa d'aquestes dues premisses, per més incòmode que vagi fent-se amb el temps pensar en la seva obra sense les conseqüències de certes adhesions incompletes orsianes.

Pel que fa a l'evolució de l'assaig com a gènere literari, de la mà de la ironia precisament Ors podrà fer un salt per sobre del Romanticisme, que al seu entendre «no és un fenomen estètic, sinò sobreestètic» (Ors 1909c: 138), i del positivisme del segle XIX per a enllaçar-la amb el seu estimat segle XVIII; la qual cosa pot remetre aparentment només a Goethe, pel que té de restauració clàssica i d'assumpció de la idea de *Weltliteratur* com a alternativa a les definicions romàntiques de cultura —a les quals val a dir que el Noucentisme s'adhereix, pel que fa a l'aspecte polític, a partir de la concomitant lectura de Herder i Fichte; la infinitud romàntica de la ironia com a força de la Poesia Universal Progressiva segons Friedrich Schlegel queda, més aviat, per a autors com J. V. Foix. Però és sobretot Voltaire, una figura tan semblant i diferent allora a Goethe i Ors, qui li permet desenvolupar tot un projecte irònic.

Aquest projecte irònic no és altre que la reescriptura contra Voltaire del *Diccionari Filosòfic* de l'autor francès, projecte que havia encetat en *Revista Catalana* l'any 1909 sota el títol, evidentment, de *Diccionari filosòfic portàtil*. No és casual la tria: la ironia orsiana dialoga necessàriament amb els il·lustrats francesos, però no admet la confusió dels seus plantejaments amb l'escepticisme, i s'hi resisteix amb tota la seva força, malgrat la referència constant a allò real que comparteixen. Ors, que es reconeix en tot el segle XVIII, nega aquest tret a Voltaire, s'hi revolta de la manera més agra, i en aquesta antipatia per Voltaire coincideix amb Pla. Fuster, en canvi, és profundament volterià, entre d'altres raons, per l'escepticisme. Per a Ors (1909b: 71),

tot escepticisme se resol en una gran ingenuïtat. L'escepticisme es una segona ingenuïtat, talment com l'extrema velluria es una segona infantesa. Aixís, la crítica del solitari de Ferney vol dir una segona infantesa de la rahó: en la malfiança consistí, naturalment, son tret característic».

I això que a través del seu apreciat Montaigne, l'escepticisme li podia oferir algunes possibilitats d'entesa. Al cap i a la fi, en el primer gran document modern de

l'escepticisme, l'apologia de Ramon Sibiuda del seu admirat Michel de Montaigne, trobem la primera gran mostra d'adhesió incompleta. Tampoc no incorpora encara, al seu plantejament, l'escepticisme nietzscheà. Malgrat ser tot el seu pensament tant nietzscheà, era massa recent el replantejament de la ironia socràtica en *Més enllà del bé i del mal*. El cas és que l'esceptic per definició, l'autor del *Dictionnaire philosophique portatif*, és reprès en un altre diccionari filosòfic portàtil que comença amb un retrat seu duríssim, caracteritzant-lo (Ors 1909b: 71) com un exemple a superar:

Les fulles seques del parch de Ferney s'assemblen a son primer propietari. S'hi assemblen fins a donar espant. Així com elles es avuy M. de Voltaire davant la consciència nostra, quelcom de mort, de retallat, de punxagut, de perfecte, de fràgil y d'harmoniosament inútil.

Ara bé; això no obstant, Voltaire li dona el marc, a partir d'una afinitat prèvia, per a construir el seu rebuig. Ors (1909b: 71) ha d'acostar-se, d'adherir-se a Voltaire per tal de poder prendre'n distància:

No's coneix millor espectacle que el de veure com les idees treballen, si no és de veure que les idees juguen. Nosaltres voldríem veure novament les idees jugar, y treballar també. El mètode del *Dictionnaire philosophique portatif* ens es car. Pro, si'l restauríssim, voldríem cridar alhora als quatre vents la nostra abominació de la doctrina que va esmersarlo. Nosaltres no podem repetir el cas de M. de Voltaire. Nosaltres no som vellets, sino joves, y les nostres idees no's faran senyores i mofadores del nostre esperit; y no serèm excèptichs, sino homes d'acció, qu'es lo mateix que dir creyents fervorosos.

És potser per això que trobem en la mateixa pàgina una altra formulació de la definició d'ironia que, a més a més resulta doblement interessant; si d'una banda pot resultar redundant, de l'altra compta amb el plec de sentit de ser la segona de les entrades del seu *Diccionari* (1909b: 72):

Quan la Ciència formula ho fa sempre preveient y acceptant marginalment les futures contradiccions. La Ciència es, doncs, ironica respecte de ella mateixa.

«Um Ende hängen wir doch ab
Von Creaturen die wir machten.»

«Acabem sempre per dependir de les criatures que havem fabricat» diu Mefistofele sobre l'Homunculus. La Ciència ho sap. No es pas marrida. No considera això com un mal. Algú que jo'm sé, està demostrant a hores d'ara que això és, al contrari, un bé fonamental, y que sense això no hi hauria Ciència, perquè no hi hauria homes. La ciència donchs, se conforma alegrement a la servitud envers les formules que ha forjat, obeeix a ses criatures. Les respecta y tot... Pro un triple mur d'ironia deixa intacte la preciosa llibertat de l'esperit.

Ors, doncs, dirigeix la ironia envers el seu propi corpus dogmàtic. Sap que la contradicció està inscrita en qualsevol argumentació que pugui fer, per això insisteix a definir-la en les mateixes pàgines seves on la seva definició d'ironia es mostra més clarament representada. La seva intenció (Ors 1909b: 71) és construir, no continuar:

del setcents al noucents, moltes coses han canviat. Fou l'Era Crítica allavores; la Constructiva comença avuy. La passió de l'Exactitut encengués en aquell temps els homes; avuy ens agita la passió de l'Eficàcia. Aixís tornem a dirho, som una generació de creyents. Si copiem una gesta d'antany, es dirigintlo en sentit contrari. Recordi's la famosa definició del sargent: «Mitg tom a la dreta es lo mateix que mitg tom a l'esquerra, sino qu'es tot lo contrari.» Donguem, donchs, nosaltres el tom contrari al «*Dictionnaire philosophique portatif*».

La irrupció en 1911 del mot intel·lectual en la definició remet a l'intel·lectualisme classicista, i només conjunturalment, a la figura que es desprèn de Voltaire i, més tard, de Zola; i per això Pla, que tampoc no simpatitzava gaire amb aquesta figura, no dubta a suprimir-lo, com a mot i com a actitud —mentre que Fuster la recupera, a través de Voltaire mateix, més que no pas a través de la figura de Sartre; i a través d'Erasme, sobre qui sí que coincideix amb Ors— de la seva represa de la definició orsiana, com ara en una de les seves *Notes disperses*, concretament en una nota dedicada a la defenestració d'Eugeni d'Ors, una nota molt dura tant amb Ors com, sobretot, amb els orsians esdevinguts antiorsians. De fet, la manera planiana de subscriure el criteri orsià és un viu exemple d'allò que miraven de definir, perquè pel camí el mot «intel·lectual» va perdre's, i l'empordanès parla d'«un valor molt útil per anar pel món, que és la ironia entesa com a adhesió incompleta» (1969b: 83). De fet, ja en l'«Homenot» dedicat a Xènius el 1958 (Pla 1969a: 284) se n'havia fet ressò de la fórmula, en termes força amplis, i precisament remarcant aquesta idea d'actitud irònica:

L'única solució —si és que podia haver-n'hi— era separar d'aquell tros d'egolatria a pressió l'esperit de la màgia, el gra de la palla —llegir-lo, però a distància. O, si voleu, donar-lo per mort i llegir en els seus papers les seves aventures intel·lectuals, que és l'únic terreny en què les *vedettes* resulten aprofitables. Operant d'aquesta manera la visió d'Eugeni d'Ors resultava, és clar, una mica pueril i simplificada, però jo no en puc tenir d'altra. L'única manera que tinc de no perdre el seu record és minimitzar-lo i fer-lo esquemàtic reduint-lo a un grup de reminiscències de vint anys —d'aquella trista edat en què es confonen moltes coses, però en què l'esponja de l'esperit té una força d'absorció considerable.

No és per casualitat, doncs, que Pla cités tan sovint l'adhesió incompleta de la ironia; aquesta és una qüestió que ja en 1921 semblava tenir molt clara, segons es desprèn d'un article seu (Pla 1983: 188) a *La Publicidad*:

La ironia, com a posició dinàmica i com a aprenentatge entusiasta d'una tècnica que mai no s'aconseguirà, una tècnica d'assassinar el conflicte Temps Espai, en tant que provoca una vertadera angoixa interior camuflada exteriorment pel noble entusiasme vital inesgotable, vet aquí la posició única que ha de durar el qui aspira a durar en el temps i en la memòria dels homes.

Perquè en Xènius és un dels desesperats més grans de l'època.

Com si presentís futures desesperacions pròpies, exactament aquesta ironia era el que li permetria no només escriure els grans elogis sobre Ors que es llegeixen en aquell *Homenot*, sinó aconseguir que no cancel·lessin els retrets o, més ben dit, que les contradiccions entre admiració i refús fossin discursivament productives, i no un carreró sense sortida.

Era exactament això el que havia intuït Pla en la prosa de Fuster, i no només pels articles amb què, en els anys seixanta, l'autor del *Diccionari per a ociosos* va reivindicar polèmicament, per a ell i per a tots i en publicacions de l'exili, Eugeni d'Ors: que, amb la intel·ligència del dimoni, amb la interrogació sobre la pròpia mirada apresada en Montaigne, amb la recuperació d'Erasme com a model intel·lectual, amb el cinisme com a versió exasperada de la ironia, amb el compromís maliciós de Voltaire, amb el riure de Rabelais i el sarcasme aplicat, d'entrada, a si mateix, com també la suspicàcia metòdica, Fuster seria capaç de reescriure, contra Eugeni d'Ors, el *Glosari*.

ANTONI MARTÍ MONTERDE
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARANGUREN, J. L. (1981 [1a ed. 1945]) *La filosofía de Eugenio D'Ors*, Madrid, Espasa-Calpe.
- BALLART, P. (1992) «De la ironia com a figuració literària», *Els Marges*, 47, pp. 7-29.
- (1994) *Eironeia. La figuración irónica en el discurso literario*, Barcelona, Sirmio-Quaderns Crema.
- (1996) «La ironia, una agulla fina i invisible», dins AA. DD., *De Rusiñol a Monzó: Humor i literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 19-27.
- (2005) «Teoria i pràctica de la ironia planiana», *Els Marges*, 47, pp. 7-29.

- (2007) *El riure de la màscara*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BEHLER, Ernest (1997) *Ironie et modernité*, Paris, PUF. [1ª ed. alemanya 1996]
- BOOTH, Wayne C. (1986) *Retórica de la ironía*, Madrid, Taurus. [1ª ed. anglesa 1974]
- CALAFORRA, G. (2006) *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- DE MAN, P. (1998) *La ideología estética*, Madrid, Cátedra. [1ª ed. anglesa 1996]
- DE MAEZTU, R. (1911) *Obreros e intelectuales*, Barcelona, Ateneo Enciclopédico Popular.
- FERRATER MORA, J. (1977 [1ª ed. 1944]) *Les formes de la vida catalana*, Barcelona, Selecta.
- FUSTER, J. (1985 [1ª ed. 1981]) *Indagacions i propostes*. Barcelona, Edicions 62.
- (1991 [1ª ed. 1969]) *Obres completes II, Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62.
- (1992 [1ª ed. 1975]) *Obres completes IV, Assaigs. I*, Barcelona, Edicions 62.
- (1997) *Correspondència*, ed. dirigida per Antoni Furió, vol. I, ed. de Francesc Pérez Moragón, València, Edicions 3 i 4.
- GADAMER, H-G. (1991) *La actualidad de lo bello*, Barcelona, Paidós. [1ª ed. alemanya 1977]
- GUSTÀ, M. (1996) «L'estirabot planià: del candor a la malícia», dins AA. DD., *De Rusiñol a Monzó: Humor i literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 89-105.
- HUTCHEON, L. (1993) *Irony and the power of the unsaid*, Newfoundland, Memorial University of Newfoundland.
- JARDI, E. (1990) *Eugeni d'Ors, obra i vida*, Barcelona, Quaderns Crema.
- MARICHAL, J. (1974) «La "generación de los intelectuales" y la política», *Revista de Occidente*, 140, pp.166-180.
- MONTAIGNE, M.-E. De (1962) *Essais*, en *Œuvres Complètes*, text establert per Albert Thibaudet i Maurice Rat, Paris, Gallimard.
- NIETZSCHE, F. (1994 [1903]) *Sobre verdad y mentira en sentido extramoral*, Madrid, Tecnos.
- ORS, Eugeni d' / D'ORS, Eugenio (1909a) «El residuu en la mesura de la Ciència per l'Acció», *Estudis Universitaris Catalans*, III, Barcelona, març-abril.
- (1909b) «Diccionari filosófic portàtil (Diccionari filosófic / Ironía / Natura (home de la) / Pedagogía)», *Revista Catalana*, any I, núm. 5, 11-XI-1909, pp. 71-73.

- (1909c) «Diccionari filosòfic portàtil (Cultura / Decoratiu (Art))», *Revista Catalana*, any I, núm. 9, 9-XII-1909, pp. 138-139.
- (1909d) «Diccionari filosòfic portàtil (Geometria / Prejudicis)», *Revista Catalana*, any I, núm. 11, 23-XII-1909, pp. 173-174.
- (1910a) «La Formule biologique de la logique», *Archives de Neurologie*, I, 1910.
- (1910b) «Une carte postale», *Almanacco del «Coenobium»*, Lugano, 1910, pp. 150-151. [Dins Ors 2003: 518, n.]
- (1911a) «El renovamiento en la tradición intelectual catalana», en *La Cataluña*, 1911, 7 i 14 de gener.
- (1911b) «Una contribución a la filosofía» en *La Cataluña*, 1911, 7 i 14 de gener.
- (1911c) «La curiosidad», *Revista de Educación*, any I, núm. 6, junio 1911, p. 411.
- (1911d) «El congreso de fisiólogos», *Revista de Educación*, any I, núm. 6, junio 1911, pp. 412-414.
- (1911e) «Vindicación de la memoria», *Revista de Educación*, any I, núm. 8, agosto 1911, pp. 524-526.
- (1911f) «Els fenòmens irreversibles i la concepció entròpica de l'univers», *Arxius de l'Institut de Ciències*, any I, núm. 1, novembre 1911, pp. 97-116.
- (1911g) «La qüestió de l'hipnotisme», *Arxius de l'Institut de Ciències*, any I, núm. 1, novembre 1911, pp. 132-136.
- (1911h) «Note sur la curiosité», *Arxius de l'Institut de Ciències*, any I, núm. 1, novembre 1911, pp. 138-140.
- (1926) *Una primera lección de filosofía*, Madrid, Cuadernos de Ciencia y de Cultura.
- (1947) *El secreto de la Filosofía*, Madrid, Iberia.
- (1950) *Glosari*, Barcelona, Selecta.
- (1990) *Obra catalana d'Eugeni d'Ors, vol. VIII, tomo I, Glosari 1915* (edició i presentació per Josep Murgades), Quaderns Crema, Barcelona.
- (1991) *Obra catalana d'Eugeni d'Ors, vol. VIII, tomo III, Glosari 1917* (edició i presentació per Josep Murgades), Quaderns Crema, Barcelona.
- (1996) *Obra catalana d'Eugeni d'Ors, vol. II, Glosari 1906-1907* (edició i presentació de Xavier Pla, anotació de Jordi Albertí), Quaderns Crema, Barcelona.
- (2001) *Obra catalana d'Eugeni d'Ors, III. Glosari 1908-1909* (edició i presentació de Xavier Pla, amb col·laboració en l'anotació de Jordi Albertí), Quaderns Crema, Barcelona.

- (2003) *Obra catalana d'Eugeni d'Ors, IV. Glosari 1910-1911* (edició i presentació de Xavier Pla, anotació de Jordi Alberti), Quaderns Crema, Barcelona.
- PLA, Josep (1966) *Obra completa. Volum I. El quadern gris*, Barcelona, Destino.
- (1969a) *Obra completa. Volum XI. Homenots. Primera Sèrie* Barcelona, Destino.
- (1969b) *Obra completa. Volum XII. Notes disperses*, Barcelona, Destino.
- (1983) *Obra completa. Volum XLII. Caps i puntes*, Barcelona, Destino.
- (1985) *Obra completa. Volum XXIX. Homenots. Quarta sèrie*, Barcelona, Destino.
- PLA, X. (2006) «La triangulació assagística contemporània: Ors, Pla, Fuster», dins V. Simbor, ed., *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 113-126.
- RORTY, R. (1989) *Contingency, Irony, Solidarity*, Cambridge, Cambridge U.P.
- RIUS, M. (1991) *La Filosofia d'Eugeni d'Ors*, Barcelona, Curial.
- SALVADOR, V. (1994) *Fuster o l'estratègia del centaure*, València, Edicions del Bullent.
- SCHILLER, F. (1983) *Cartes sobre l'educació estètica de l'home*, Barcelona, Laia.
- SÒRIA, E. (1992) «Ser Joan Fuster, reflexionar, debatre, donar llum», entrevista amb Joan Fuster, Alzira, *L'illa*, Hivern.